

KİTABELİ ERZURUM ÇEŞMELERİ*

Haldun ÖZKAN**

Özet:

Çeşmeler su mimarisinin en yaygın örnekleri olmalarının ötesinde, her dönemde Türk şehirlerinin en önemli öğeleri arasındadırlar. Osmanlı medeniyeti, mimarlık tarihinde su yapılarına önem veren toplumların başında gelir. Temizlik ve içme suyu ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan çeşmeler; bir Osmanlı şehri olan Erzurum'un mimari dokusunda derin izler bırakmıştır. Erzurum'da otuz yedi tane kitabeli çeşme bulunmaktadır. Kitabeli çeşmelerin tümü Osmanlı dönemine ait olup, genellikle XVII-XIX. yüzyıl yapılarıdır. Erzurum Çeşme kitabelerinde genellikle "Sahib-ül hayrat vel-hasenat" hayır sahibi ibaresi ile başlanılmıştır. Çeşmeyi yaptıranların isimleri yazılarak dua ile anılmışlardır. Kitabeler Osmanlıca ve Arapça yazılmış, bazı kitabelerde Farsça ibareler de kullanılmıştır. Bazı çeşme kitabelerinde tarih "Ebced hesabı" ile yazılmıştır. Kitabeler genellikle mermer üzerine "Sülüüs" ve "Talik" hatla yazılmışlardır. Çeşmeler de birer vakıf eseri olarak yapılmışlardır. Erzurum'un ve hatta Anadolu'nun en önemli çeşmelerinden biri Hacı Mehmed Ağa çeşmesidir. Üzerinde Vakfiye özeti bulunan tek çeşme örneğidir. Çeşmeler, kendileri küçük ancak hizmetleri son derece büyük yapılarıdır.

Anahtar kelimeler: Çeşme, kitabe, Erzurum, Osmanlı.

Erzurum Fountains with Epigraphic Inscriptions

Abstract:

Fountains of water beyond the most common examples of architecture, are among the most important elements of Turkish cities in each period. Ottoman civilization, the history of architecture in society are the main emphasis of the water structure. Cleaning and fountains are made to meet the needs of drinking water, it has left deep traces in the architectural fabric of the city of Erzurum. There are thirty-seven inscriptions fountain in Erzurum. All of the inscriptions belong to the Ottoman period fountains

* Bu makale 27 Nisan - 1 Mayıs 2016 tarihleri arasında Türk Dil Kurumu ve Kosova Cumhuriyeti Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi işbirliğinde Priştine ve Prizren'de düzenlenen "Milletlerarası Arap Harfli Mezar Taşları ve Yazıtlar Çalıştayı"nda sunulan bildirinin genişletilmesi ile hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, hozkan@atauni.edu.tr

generally XVII-XIX. century structures. Erzurum in fountain inscription usually “*Sahip-ül hayrat vel-hasenat*” has been started with no owner phrase. They remembered with prayers written the names of those who built the fountain. The inscription is written in Ottoman Turkish and Arabic, Persian phrase is also used in some inscriptions. Some fountains history inscription “*ebced*” is written in. The inscription on the marble are often “*Sülüs*” and “*Talık*” are written to the line. Fountains have done work as a foundation. Erzurum and even one of Anatolia’s most important mosque is *Hacı Mehmet Ağa fountain*. Foundation is the only example in the fountain on the summary. Fountains, themselves small but service was extremely large structures.

Keywords: *Fountain, Inscription, Erzurum, Ottoman.*

Anadolu’da su yapılarına en çok önem veren medeniyetlerden biri Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Osmanlı’nın su yapıları arasında su kemerleri, su terazileri, maksemeler, hamamlar, şadırvanlar, sebiller, selsebiller ve çeşmeler gösterilebilir.

Kaynaktan alınan suyun en az kayıpla ve en temiz şekilde kullanım alanına taşınması su yapılarının temel amacıdır. Osmanlı döneminde her bir eve ayrı ayrı su götürülemediği için ancak belirli merkezlerdeki çeşmeler aracılığıyla sular, kamunun hizmetine sunulabiliyordu. İşte bu nedenle çeşmelerin varlığı toplum hayatında son derece önem kazanmıştır. Osmanlı toplumunda, Kur’an’ı Kerim’de geçen “*Her şeyi sudan meydana getirdik*”¹ ibaresinden dolayı, su tesisleri en büyük hayır eserleri arasında görülmüş, bu sebepten su tesisleri yapıp vakfetmek hayırseverler arasında hızla gelişmiştir.

Osmanlı döneminde Erzurum şehrinin su kaynakları “yer suları” ve “dağ suları” olmak üzere iki grup altında toplanmıştır. Palandöken Dağları kuzey yamaçlarındaki kaynaklardan toplanarak oluşan (pınar, memba ve göze) suları, Erzurum’un kaynak suları olup, Osmanlı döneminde şehre künkler yoluyla taşınmışlardır ve bu sular “Dağ suları” olarak da isimlendirilmiştir. Osmanlı döneminde nüfus artışlarına paralel olarak karşılaşılan su sorununu çözmek üzere hayırsever kişilerce, Palandöken Dağları’nın kuzey etek ve sırtlarında bulunan yüzden fazla kaynak suyu, 23 ayrı su yoluna döşenen pişirilmiş toprak borularla şehre getirilerek, çeşmelere ulaştırılmış ve çeşmeler aracılığı ile mahallelere, hamamlara, camilere ve şadırvanlara dağıtılmıştır. Bu çalışmamızda Erzurum’daki 37 kitabeli çeşme kronoloji esas alınarak kısaca tanıltılmaya çalışılmıştır.

Erzurum şehrinin en erken tarihli çeşmesi Çifte Minareli Medrese’nin cephesinde bulunan ve 13. yüzyıla tarihlendirebildiğimiz cephe çeşmesidir (Foto 1). Günümüzde suyu akmayan ve dikdörtgen çerçeve içerisine alınmış sivri kemerli bir çeşmedir. İkinci örnek ise Yakutiye Medresesi cephesinde

1 Kur’an’ı Kerim’in Enbiya Suresi 30. Ayeti : “İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?”

bulunan ve varlığını ancak C. Texier'in 1840 tarihli gravürlerden tespit edebildiğimiz 1310 tarihli çeşmedir(Foto 2)².

Foto 1:Çifte Minareli Medrese

Foto 2:Yakutiye Medresesi(C.Texier 1840)

1-Şabahane Çeşmesi (Şafiiler Çeşmeleri)

Taşmağazalar Caddesi'nin başında, Şafiiler Camii'nin altında yer alan çeşmeler sıra çeşmeler şeklinde düzenlenmiştir. Birbirine bitişik altı çeşmeden oluşan bu çeşme dizininin yüzleri doğuya bakmaktadır ve üst kısmında bir sıra mukarnas süsleme yer almaktadır³. Şabahane Çeşmesi üzerinde iki kitabe bulunmaktadır. Bunlardan ilki soldan üçüncü çeşmenin üzerindeki 0.56 x 0.35 m. ölçülerinde mermer üzerine talik hatla iki satır hâlinde Farsça yazılmış kitabeye göre, 964 H.-1556 M. tarihinde yapılmıştır.

	<p>سلطان این بنا را عمارت کرد از خان حضرت سلیمان یعقوب الهی از رحمت محروم مکردان سنة ۹۶۴</p>	<p>Sultan İn binara imaret gerdân Han Hazreti Süleyman Yakub ilahî ez rahmet et mahrum meger- dân Sene 964”</p>
--	--	---

Anlamı: Bu binayı Hazreti Süleyman Han adına Yakub yaptı. Allah Onu rahmetinden mahrum etmesin. Yıl 1556. Kitabeye göre Kanuni Sultan Süleyman zamanında Yakup adlı birisi tarafından yapılmıştır. Bu çeşme Erzurum'da üzerinde kitabesi ile bize kadar gelebilen en eski Osmanlı çeşmesidir. Çeşmeyi yaptıran Yakup hakkında ise bilgi yoktur⁴.

İkinci kitabe ise: Sağdan birinci çeşme üzerinde 0.25 x 0.25 m. ölçülerinde mermer üzerine Talik hatla yazılmış Farsça kitabedir:

2 Yurttaş- Özkan, 2002, s.58.

3 Yurttaş- Özkan, 2002, s.164

4 Konyalı, 1960, s.174; Yurttaş- Özkan, 2002, s.164.

	<p>امین و قف فیض الله حافظ عمارت کرد در تاریخ ارغمد</p>	<p>Emin vakf-ı Feyzullah Hafız İmaret kert der tarih-i erğed 1205⁵</p>
---	---	---

Anlamı: “Erged” tarihinde Hafız Feyzullah Vakfı imareti yapıldı. 1790⁵

Kitabe vakfın emini Hafız Feyzullah erğet tarihinde imar etmiştir manasındadır. Erğed kelimesi ebced hesabına çevrilince 1205 H.-1790 M. tarihi çıkar ki bu tarih rakamla kitabenin altına yazılmıştır.

2-Mehmet Ketûda Çeşmesi (Gürcü Mehmet Paşa Çeşmesi)

Sultan Melik Mahallesinde, Üç Kümbetlerin karşısındadır. Çeşme kemerinin altındaki mermer kitabe sülüs harflerle yazılmıştır. Arapça olarak yazılan kitabede:

	<p>اجري هذه الصدقة الجارية محمد كنعدي مصطفى باشا عليه الموات الطارية من ايهان عن الكدورت عارية للتاريخ قال فيها عين جارية</p>	<p>Ecra hazi-hi's sadakat il cariyeti Mehmet Kethüday-i Mustafa Paşa aleyh-i mebberrat-üt tariyeti min eyhan An-il kûdurati ariye't-ti't-tarihi kale fi ha aynün cariyе</p>
--	---	---

Anlamı: “Bu akar sadakayı ‘suyu’ Mustafa Paşanın kethüdası Mehmet akıttı. Allâh onu her çeşit zaaftan ve kederden uzak ve ihsanlarda bulunmayı nasip etsin”.

Çeşmenin üzerinde tarih yoktur. Bazı kişiler bu çeşmenin Gürcü Mehmet Paşaya ait olduğunu belirtmektedirler. Gürcü Mehmet Paşa Camii’ni 1058 H.-1648 M. tarihinde, Sultan Melik (Emir Saltuk’un) harap olan bu caminin yerine inşa ettirmiştir. Çeşmenin de bu cami ile birlikte yaptırılmış olduğunu düşünmekteyiz⁶. Dikdörtgen blok şeklinde sivri kemerli bir nişe sahiptir⁷.

3-Hasan Ağa Çeşmesi

Çeşmenin kendisi yıkılmış sadece kitabesi günümüze ulaşabilmiştir. Erzurum Müzesi deposunda 220 envanter numaraya kayıtlı bulunan çeşme kitabesi. 0.56 x 0.29 m. boyutlarındadır. Kitabesindeki son mısra ebced hesabına göre 1075 H.-1664 M. tarihini vermektedir⁸.

5 Konyalı, 1960, s.174; Yurttaş- Özkan, 2002, s.164.

6 Konyalı, 1960, s.168-169

7 Yurttaş- Özkan, 2002, s.139

8 Yurttaş- Özkan, 2002, s.109

	<p>صاحب چشمه حسن اغا ذیشان دول اکا تقدیر ابلش بو آبی وهاب ازل جانب شرقیده ایکن لغینله بو چشمه عالمیت غره کتوردی ائدی چوق درلو عمل دعوت عطشان ایچون راجی تاریخ دیدی اکا آب صالح ایچ حسن ایله حسن عشقینه کل</p>	<p>-Sahib-i çeşme Hasan Ağa zîşân-ı düvel -Ana takdir eylemiş bu anı Vehhâbı ol -Canib-i şarkında iken la- ğımlı bu çeşmei -Akibet garba götürdü etti çok türlü amel -Davet-i atşân için Raci ta- rih dedi ana -Âb-ı sâfi iç Hasan ile Hüseyn aşkına gel</p>
---	--	---

Anlamı: Devletlerin şanlı ağası Hasan Ağa çeşmenin sahibidir. O çok ba-
ğışlayan bu anı ona takdir eylemiş. Su yoluyla çeşme doğu tarafında iken,
sonunda batıya götürdü. Çok çeşitli işler yaptı. Susuzları davet için Raci ona
tarih dedi: “ Gel Hasan ile Hüseyin aşkına duru suyu iç”.

4-Ömer Paşa Çeşmesi

Dere Mahallesi'nde, Dere Mahallesi Camii girişinin hemen yanında iken,
günümüzde caminin önünde Belediye tarafından yapılan yeni çeşmenin üze-
rine konulmuştur.1086 H.-1675 M. tarihinde Ömer Paşa tarafından yaptırıl-
mıştır. Çeşmeyi yaptıran Ömer Faruk Paşa 1084 H.1673 M.- 1088 H.1677
M. yılları arasında Erzurum'da valilik yapmıştır. Koca Ömer Paşa diye şöhret
kazanmıştır⁹. İki parça hâlinde mermer üzerine yazılan son derece güzel dört
satrılık sülüs Kitabe:

	<p>۱- اصف دهر صی قزوق صبح عدل و کرم نوران ۲- بولده بو چشمه ی ایستی اسرا کاشمش کولدی مدد حیات ۳- چشمه دنل دل ایستدی تازمن بلکوه ناکه دعا کویله ۴- آقادوب ایکنی لوله ماه طوف عاقبت دیدی ایکن عطشان سنه ۱۰۸۶</p>	<p>Asaf-ı dehr semiy-i Fa- ruk-Menba-ı adl-ü kerem devrâne Bunda bu çeşme-i etti ihyâ - Kâm-bahş oldu me- ded-cüyâne Çeşmeden dil istedi tarihin- Bildire tâki dua- güyâne Akıdup iki lüle ma-i lâtif -Âfiyet dedi içen atşâ- ne-Sene 1086</p>
---	---	---

Anlamı: Faruk'un (Hz. Ömer) adaşı, zamanın veziri, Adalet kaynağı, dev-
rin cömerti, burada bu çeşmeyi yaptı. Herkesin isteğini yerine getirdi, arayana
yardım etti. Gönül çeşmeden tarih istedi. Ta ki, dua okuyana iletsin. İki lüle-
den hoş su akıtarak, susayıp da su içenlere afiyet olsun dedi. Yıl 1675

9 Konyalı, 1960, s.170-171

Kitabeye göre çeşmeyi, Halife Hz. Ömer'in adaşı Ömer Paşa 1086 H.-1675 M. yılında yaptırmıştır. Bu tarih kitabede hem rakamla hem de Ebced hesabıyla son satırda verilmiştir. Düzgün kesme taşla inşa edilen çeşmenin sivri kemerli bir nişi bulunmaktadır¹⁰.

5-Kale Çeşmesi

Erzurum Kalesi'nin giriş kapısının yanındadır. Kale duvarına bitişik olarak klasik Erzurum çeşmeleri tarzında inşa edilen çeşmenin sivri kemerli bir nişi bulunmaktadır¹¹.1092 H.-1681 M. yılında yapılmış ve 1323 H.-1905 M. yılında tamir ettirilmiştir. Üzerinde iki kitabe bulunmaktadır. Birinci kitabe 0.50 x 0.40 m. ölçülerinde mermer üzerine çok güzel sülüs ile beş satır hâlinde şu ibare yazılmıştır:¹²

	<p>قلعه نك آغاسی اولان پاك ذات هم علی نامی در ار حسن صفات صو کتوردی قلعه نك قیومنه ایلدی حقا که احباء هوات تشنه گانه خیر ایچون اجرا ایدوب ایکی لوله شربت قند نبات حق قبول ایتمسون آنک خیراتینی کندودن صکره قالب بوله نبات اوچ عددله ددیله تاریخینی جاری اولدی چشمه دن حیات سنه ۱۰۹۲</p>	<p>Kalenin ağası olan pāk zat Hem Ali namıdır er Hasan sıfat Su getirdi kalenin kapısına Eyledi Hak'kâ ki ihyay-i mevat Teşnegâne hayr için icra edip İki lüle şerbet-i kand-ı nebat Hak kabul etsin anın hay- ratını Kendünden sonra kalıp bula sebat Üç adetle dediler tarihini Câri oldu çeşmeden hayat Sene 1092¹²</p>
--	---	---

Anlamı: Kale'nin Ağası olan temiz zat, Hem Ali ismidir Hasan da sıfatıdır. Kalenin kapısına su getirdi. Allah rızası için inşa etti ki gerçekten de ölüleri diriltti. Susuzlara hayır için iki lüle bitki şekerinden şerbet akıttı. Hak kabul etsin onun hayratını. Kendinden sonra bu eseri ebedi olarak kalsın, Üç adetle tarihini dediler. Çeşmeden hayat aktı. Yıl 1681.Son mısrası ebced hesabına göre 1089 H. tarihi çıkmaktadır. Buna bir evvelki mısradaki işaret edildiği gibi 3 adedi ilave edilince 1092 H. yılı bulunur ki çeşme bu yılda yapılmıştır Bu kitabe maalesef günümüzde mevcut değildir.

10 Yurttaş- Özkan, 2002, s.154

11 Yurttaş- Özkan, 2002, s.117

12 Konyalı, 1960, s.166; Yurttaş- Özkan, 2002, s.117.

Şair, çeşmenin suyunu iki lüleden akan şeker şerbetine benzetmektedir. Kitabeye göre çeşmeyi Kale Ağası Ali Ağa 1092 H.-1681 M. yılında IV. Sultan Mehmet'in hükümdarlığı yıllarında yaptırmıştır.

İkinci kitabe ise Kale Çeşmesi'nin kendi taşı üzerine 0.23 x 0.52 m. ölçülerinde iki satır hâlinde kazınarak yazılmıştır.

	<p>ارزروم رديف قوماندان مرحوم سيف الله پاشا نيك كمرته سي مرحومه نرود خانك روسه القادوس لعمري سنه ۱۳۲۳</p>	<p>Erzurum Redif Kumandanı Merhum Seyfullah Paşa'nın Kerimesi Merhume Servet Hanım'ın ruhuna el Fâtiha Tamiri 1323</p>
---	---	--

Kitabeden anlaşıldığına göre; çeşme harap olmuş, su yolları bozulmuştu. Erzurum Redif Kumandanı Seyfullah Paşa'nın kızı Servet Hanım'ın ruh istirahatı için 1323 H.-1905 M. yılında II. Sultan Abdülhamit zamanında tamir ettirmiştir¹³.

6-Ali Paşa Camii Çeşmesi

Ali Paşa Mahallesi'nde, Ali Paşa Camii avlu duvarına bitişiktir. Caminin avlu duvarının dış cephesinde yer alan çeşme nişlerinden üçü kuzeye, biri ise batıya yerleştirilmiştir. Birbirine yakın ölçülerdeki nişler, sivri kemerli olup, niş içinde birer tas yuvasına ve birer de lüleye yer verilmiştir.¹⁴ Ali Paşa Camii'nin girişi üzerinde yer alan kitabeye göre cami, 1105 H.-1693 M. yılındaki onarımda yaptırılmıştır. Çeşmelerinde ilki bu tarihten olmalıdır. Günümüzde çeşmenin üzerinde iki kitabe bulunmaktadır. İlk kitabe dört satır şeklinde şöyle düzenlenmiştir:

	<p>صاحب الخيرات عساکر شاهانه ده نويچو برنجی طابور قول اغاسی عمر اغا بلادی روم ایلی سنه ۱۲۸۲</p>	<p>Sahib-ül hayrat asakir-i şâhânede Topçu birinci tabur kol Ağası Ömer Ağa bilad-i rum ili Sene 1282</p>
---	---	---

Anlamı: Hayır sahibi Osmanlı ordusunda Topçu 1. Tabur Kol Ağası Ömer Ağa'dır.

İkinci kitabede üç satır hâlinde olup,

¹³ Konyalı, 1960, s.166-167

¹⁴ Yurttaş- Özkan, 2002, s.30

	<p>صاحب الخيرات والحسنات المرحوم المغفور الحاج علي افندي ١٢٨٢</p>	<p>Sahip-ül hayrat vel-hase- nat el-merhum El mağfur el hac Ali Efendi 1282</p>
---	---	---

Anlamı: Hayır ve hasenat sahibi merhum ve mağfur Hacı Ali Efendi 1865.

Bu kitabelerden anlaşıldığı kadarıyla Topçu kol Ağası Ömer Ağa 1282 H.-1865 M. yılında çeşmelerin birisini, diğerini Hacı Ali Efendi 1282 H.- 1865 M. de yaptırmış veyahut tamir ettirmiştir¹⁵.

7-Habip Efendi (Sıvırcık) Çeşmesi

Habip Efendi Mahallesi, Habip Efendi Camii yanında bulunmaktadır. Çeşmenin üzerinde Arapça şu kitabe yer alır.

	<p>امر هذا الماء العالم المشهور محمد حبيب افندي سنة ١١٢٠</p>	<p>“Ecra haze’l-mae el-âlim eş-şehir Muhammed Ha- bib Efendi sene 1120”</p>
---	--	---

Anlamı: Bu suyu meşhur âlim Muhammed Habib Efendi 1120 H.-1708 M. yılında akıttı. Çeşmenin son onarımı 1977 yılında Hüseyin Usta tarafından yapılmıştır¹⁶.

8-Hacı Mehmet Çeşmesi (Gürcü Kapı Çeşmesi)

Gürcü Kapı Caddesi üzerinde bulunan çeşme, enine dikdörtgen boyutlarında sivri kemerli olarak yapılmıştır¹⁷. Çeşme alınlığında mermer üzerine sülüs harflerle yazılmış on satırlık vakfiye özetli kitabesi bulunmaktadır. Bilindiği kadarıyla Anadolu’da üzerinde taş vakfiye özeti bu şekilde yazılan bir başka çeşme kitabesi mevcut değildir.

15 Konyalı, 1960, s.182

16 Yurttaş- Özkan, 2002, s.92.

17 Yurttaş- Özkan, 2002, s.101

Kayserili Mahmud oğlu Ali oğlu Hacı Mehmed Ağa, Hacı Osman'ın yaptırmış olduğu tesislere birçok gelir vakfetmiştir. Vakfiyede yapılan mescid ve çeşmeler hakkında şu ifadeler zikredilmiştir. “Hacı Osman Erzurum şehrinin suru dışında Şabhanenin üstünde Tebriz Kapısı diye bilinen kapının yanına bir mescid yaptı. Yine sur dışında Gürcü Kapısı adıyla bilinen kapının yanında ve hamamın yakınında başka bir mescid daha yaptı. Ve şehrin dışında birçok yerlerde çeşmeler akıttı.”¹⁸

Kitabede verilen bilgiler ile vakfiyesindeki bilgiler dikkate alındığında Hacı Mehmet Ağanın Erzurum'da pek çok çeşme, abdesthane, tuvaletler gibi su ile ilgili hayır müesseseleri tesis ettiği gibi mescid ve namazgâhlar da inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Bunların yaşatılabilmesi için ise çok sayıda dükkân ve han odası vakfetmiştir. Günümüzde yaptırdığı çeşmeleri net bir şekilde tespit etme imkânımız ne yazık ki mümkün değildir. Sadece tanıttığımız çeşmenin Hacı Mehmet'e aidiyeti kesindir.

9-İsmail Ağa Çeşmesi

İsmail Ağa Çeşmesi, Yeğen Ağa Mahallesi Camii Sokak'ta, yanındaki evin bahçe duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Dikdörtgen blok hâlindeki çeşme sivri kemerli bir nişe sahiptir¹⁹.

Çeşmenin üzerindeki altı satırlık mermer kitabede:

	<p>سنه ۱۱۴۷ آغای سوده نسب اسماعیلک هر کارده باری اوله عون باری طرح الگن اولوب چشمه به زیب و روناق بولدی پهر ماجدینک آتاری هر لوله لب تشنه به حازق تاریخ ایچ روح حسین عشقینه ماء جاری</p>	<p>Sene 1147 Ağay-i sûtide nesep İsmail'in Her kârda yâri ola avn-i Bâri Tarh-efgen olup çeşmeye Zib-ü revnak Buldu peder-i mâcidinin âsârı Der lüle leb-i teşneye Hâzık tarih İç ruh-i Hüseyin aşkına ma-i cari</p>
--	--	--

Anlamı: Yıl 1734.Soylu İsmail Ağa'nın, Her işte Allah'ın yardımını onunla olsun. Çeşmeye düzen verince, şerefli babasının eserleri süslenip güzelleşti. Susuzun dudağına hazık tarih söyler. Hüseyin'in ruhunun aşkın bu akan suyu iç

Kitabe üzerinde 1147 H.-1734 M. tarihi yer almaktadır. Erzurum Müftüsü Mehmet Hâzık Efendi'nin hazırladığı tarih manzumesinin son mısraı ebced

18 Konyalı, 1960, s.165, 260

19 Yurttaş- Özkan, 2002, s.113

hesabına göre 1117 H.-1705 M. tarihi çıkmaktadır.²⁰ Fakat kitabenin başlangıç kısmına rakamla 1147 H.-1734 M. yılı yazılmıştır. İki tarih arasındaki farklılık İsmail Ağa ile babasının yaptırmış oldukları çeşmelerin her ikisini de zikretmek açısından yazılmış olsa gerektir. İsmail Ağa Çeşmesi'ne ait kitabe bugün maalesef mevcut değildir.

10-Dörtgüllü Çeşme

Murat Paşa Mahallesi, Saray Bosna Caddesi üzerindedir. Erzurum'da çeşitli dönemler valilik yapan İbrahim Paşa, Erzurum'da İbrahim Paşa Camii'ni, Medresesi'ni ve Yazıcızâde Çeşmesi'ni yaptırmış, ayrıca Zeynel Camii'nin de onarımını gerçekleştirmiştir²¹. Erzurum'da günümüze ulaşabilen dört yüzlü tek çeşmedir. Bu yönü ile İstanbul'daki sebilleri ve meydan çeşmelerini hatırlatmaktadır. Çeşmenin dört yüzünde birer sivri kemerli niş ve birer lüle bulunmaktadır²². Çeşmenin batı yönünde talik harflerle yazılan kitabesi şöyledir:

	<p>صو كئي با كوره سوت اصف ... جام بائغه چشمه ساز امر ابدی قلدی تمام هزاران افرینار اول وزیرین فخرینه بر عجاب طرح نو ایجاد ایوب و بردی نظام رحمت ابد حضرت بردان اب و اجداده دیدیلر عطشان اولوب صوبین اجنار خاص و عام حق تعالی اجری احسان ابد فر دوس اینه آب کورله ظلو غلطان الدن اجه جام فکر ایبرکن حرف معجمه دبدم تاریخی باهدی ابراهیم پاشا چشمه بی قلدی تمام سنه ۱۱۵۹</p>	<p>Su gibi pâkize-siret âsaf-ı.... hüمام Yapmağa çeşme-sar emret- ti kıldı itmam Hezaran âferinler ol vezi- rin fikrine Bir acayıp tarh-ı nev icad edüb verdi nizam Rahmet ede Hazret-i Yez- dan abâ-ü ecdadına Dediler atşan olup suyun içenler has-u âmm Hak Taâlâ ecrini ihsan ede Firdevs ile Ab-ı kevserle dolu gılman elinden içe cam Fikr ederken harf-ı mu- cemle dedim tarihini Yaptı İbrahim Paşa çeşme- yi kıldı tamam sene 1159</p>
--	--	---

Anlamı: Yaşantısı su gibi temiz yüce Asaf...Çeşmenin yapılmasını emredip tamamladı. O vezirin düşüncesine binlerce aferin olsun. Yeni bir acayıp yapı icad edip düzen verdi. Hz. Allah onun babalarına ve dedelerine rahmet eylesin. Susayıp da, suyunu içen özel kişiler ve halk, Hak Teâlâ sevabını Firdevs Cenneti ile versin, Gılmanın elinden Kevser suyu ile dolu kadeh içsin

20 Konyalı, 1960, s.166.

21 Yurttaş,2001,s.3

22 Yurttaş- Özkan, 2002, s.77

dediler. Düşünürken noktalı harflerle tarihini dedim. İbrahim Paşa çeşmeyi yapıp tamamladı. Yıl 1745

Son tarih mısrasının noktalı harfleri, ebced hesabıyla toplandığında 1169 H.-1755 M. tarihi ortaya çıkmaktadır ki kitabenin sonunda rakamla yazılan 1159 tarihi ile on yıllık bir fark oluşmaktadır. Herhâlde bir yanlış yazım veya ifadeden kaynaklanmış olması gerekir²³.

Çeşmenin güney yüzündeki kitabe kısmen tahrip olmuştur. Üç satır hâlinde şu ibare yer almaktadır.

	<p>تاریخ اسبق الف ماء هفتاد (سه) حانب اربعه قلدن احسان احمد هر طرف اولدی تاریخ اشرایده ما جاری هر طرف</p>	<p>Târih-i esbak elf mie heftâ- dü seh Cânib-i erba'a ile kıldın ihyâ sen Ahmedâ her taraf Oldu tarih eşrâbide mâ-i cârî her taraf</p>
---	---	--

Anlamı: Eski tarih 1756–57. Dört bir yandan her tarafını ihya ettin sen ey Ahmet. Tarih oldu “her taraf içilen akarsu” Birinci satırdaki Arapça ve Farsça tarihte çeşmenin en eski yapılış tarihinin 1173 H.- 1759 M. olduğu anlatılmak istenmiştir. Üçüncü satırdaki tarih kelimesinden sonraki kelimeler ebced hesabına göre 1272 H.-1855 M. yılı çıkar ki bu yılda Ahmet isimli birinin çeşmeyi tamir ettirdiği anlaşılmaktadır²⁴.

11-Narmanlı Camii Çeşmesi

Tebrizkapı Caddesi üzerinde, Narmanlı Camii'nin bahçe duvarına bitişik olarak yapılmıştır. Çeşme üzerindeki kitabe: 1147 H. tarihi 1734 M. yılına tekabül etmektedir.

	<p>علامتند..... بوگون بکا ایسه یلرین سکندر صاحب الخیرات الحنجی سکبان مصطفی اغا ابن ابوبکر</p>	<p>Alametden murad duadır Bugün bana ise yarın sanadır Sahip-ül el hayrat el Hacı sekban Mustafa Ağa ibn-i Ebubekir Sene 1147</p>
---	---	---

Ebubekiroğlu Mustafa Ağa yaptırmıştır. Çeşme 1976 yılında Belediye tarafından onarılmıştır²⁵.

23 Konyalı, 1960, s.160–161

24 Konyalı, 1960, s.161

25 Yurttaş- Özkan, 2002, s.148

12-Akpınar Çeşmesi

Mahallebaşı Sempti'nde, meydanın güneybatısında Mahallebaşı'nda yer alan çeşme, dikdörtgen boyutlarda sivri kemerli bir nişe sahiptir. Suyunun çokluğu ve berraklığı nedeniyle "Akpınar" olarak adlandırılmış olan çeşme ilk günkü su zenginliğini hâlâ sürdürmektedir²⁶. Çeşme alınlığında 0.84 x 0.46 m. ölçülerinde, mermer üzerine süslü hatla yedi satırdan oluşan kitabenin son satırında rakamla tarih belirtilmiştir.

	<p>مروت پیشہ اسماعیل آغا کریم گورک ہمیشہ خود ز احسان روان اولسون حرامہ اولش ایکن ابدی ہو دعو چشمہ بی احیا طران معقول ذرکاء جناب مستعان اولسون کلوب بر ہاتف عیسیٰ سید ذہبی تاریخ روان اولدی کل ایچ آب عطقی نوسر جان اولسون سنہ ۱۱۵۹</p>	<p>Mürüvvet-pişe İsmail Ağa-i keremkârın Hemişe cud-u ihsan-ı re- van olsun Harap olmuş iken itti bu dil-cû çeşme-i ihyâ Heman makbul-i dergâh-i cenâb-i müstean olsun Gelüb bir hâtif-i İsa-sima dedi tarihin Revan oldu gel iç âb-ı mu- saffa nuş-i can olsun sene 1159</p>
---	--	---

Anlamı: Cömertlik gösteren kerem sahibi İsmail Ağa'nın, Cömertliği ve iyiliği devamlı ve akıcı olsun. Harap olmuş iken bu güzel çeşmeyi ihya etti. Yüce Allah'ın huzurunda hemen kabul edilsin. İsa yüzlü birinin sesi gelip dedi tarihini, Aktı, gel, berrak su iç yarasın. Yıl 1745

Ayrıca tarih kitabesinin son mısrası Ebced hesabına çevrilince 1158 H. -1745 M. tarihine denk gelmektedir. İsmail Ağa harap olan çeşmeyi bu tarihte onartmıştır. Ebced hesabıyla verilen tarih ile rakamla yazılan tarih arasında bir senelik fark çıkmaktadır ki bu farkın mısranın yazılışından kaynaklanmış olması mümkündür²⁷. 1745 M. yılında onarım gördüğü anlaşılan çeşmenin, ilk yapım tarihi ve banisi hakkında bilgimiz yoktur.

13-Yazıcızâde Çeşmesi

Dere Mahallesi'nde Saray Bosna Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Dere Mahallesi'nde yer alan çeşme, meydan çeşmesi olmasına rağmen aynı zamanda bir çukur çeşmedir. Çeşitli tarihlerde onarım geçirmiştir. 1973 yılında geçirdiği onarımlarla yan duvarları yenilenmiştir. 1998 yılında Erzurum Yakutiye Belediyesi tarafından çeşmenin yeri değiştirilerek yeni açılan Saray Bosna Caddesi'nin batısına alınmıştır. Çeşmenin talik hatla yedi satırlık kitabesinde

²⁶ Yurttaş- Özkan, 2002, s.27

²⁷ Konyalı, 1960, s.154

1163 H.-1750 M. tarihi geçmekte olup, İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Erzurum'da yaptığı valilik sırasında eski hükümet binasının üst kısmında yer alan İbrahim Paşa Camii, medresesi ile birlikte bu çeşmeyi ve biraz aşağıda yer alan Dörtgüllü Çeşme'yi yaptırmış bunların yaşatılabilmesi için çok sayıda gayrimenkul vakfetmiştir. İbrahim Paşa tarafından düzenlenen vakfiye, Erzurum Arkeoloji Müzesinde bulunmaktadır.

بسم الله الرحمن الرحيم و من الماء كل شيء حي
جناب حضرت دستور اکرم صاحب الخیرات
موفقدر دعادم صرف مال خیرد مولادن
بنه فلدی نوح طبع یاکی زین حیراته
صفالر کسب ایدر اجرا ایدنجه احری دریادن
بو چشمه از قدیم خیرات اجدادی ایدی اما
پویشان بنه اولمشدی مرور وقت افرادن
مجدد نوره غرق ایددی محقق روح اجدادن
که عقلان نوش ایدوب لذت بولور جام مصفادن
وجود پاکتی دائم خطادن ایده حفظ باری
تعاقب ایده خیراتی اولدی هر خیردن یکتا
کورچیک دوربان کلک ماهر یازدی تاریخن
زلال آب سیم ایچ چشمه ابراهم باشادن

Bismillahirrahmanirrahim
Ve mine'l-mai külli şeyin hay
Cenab-ı Hazreti düstur-ı Ekrem sahibül
hayrat
Muvaffaktır demadem sarf-ı malın hayre
mevaden
Yine kıldı temevvüc tab-ı pâki zeyn-i hay-
rata
Safalar kesbeder icra edince ecri deryada
Bu çeşme ez-kadim hayrat-ı ecdadı idi
amma
Perişan bünye olmuştu mürur-i vakt-i
efzâdan
Mücedded nura gark etti muhakkak ruhi
eccadın
Ki atşan nûş edüp lezzet bulur cam-ı mu-
saffadan
Vücuđu pakini daim hatadan hıfz ede Bari
Teakuk ide hayrat-ı ola her hayr-ı yektadan
Göricek dû zeban-ı sim iç Mahir yazdı Ta-
rihin
Zülâl-i ab-ı sim iç çeşmeyi İbrahim pa-
şa'dan

Sene 1163

Anlamı: *Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Ve her canlı olanı su-
dan yaratıp meydana getirdiğimizi görmediler mi?*²⁸. Büyük, cömert, hayır
sahibi (İbrahim Paşa'yı) malını her zaman hayra sarf etmeye Mevla muvaf-
fak kılmıştır. Ki onun temiz yaratılışı yine sürekli güzel hayrata yönlendirildi.
Bu hayırlı işi yapınca lütuf deryasından büyük sevaplar kazanır. Bu çeşme
eskiden onun ecdadının hayratı idi. Ama üzerinden uzun zaman geçmesiyle

28 Kur'an'ı Kerim'in Enbiya Suresi 30. Ayeti: "İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?"

کوچوش کوز مصطفى آغا دایر قهرمان بیکار
بو آبی ایلدی اجرا بولک نسه سیله جهان طولدی
آقجه خضر ایوب صوبن دیدی تاریخ... ایلدی
دین زهرم که بو چشمه (.....ت) اولدی
۱۱۸۹

Gümüşgöz Mustafa Ağa delir kahrımân-ı pınâr
Bu âbı etti icrâ bunun neşesi ile cihân doldu
Akinca Hızır içüp suyun dedi tarihi..... etti
Deyin zemzemki bu çeşme.....t oldu
1189”

Anlamı: Yiğit kahraman Gümüşgöz Mustafa Ağa Pınarı, Bu suyu akıttı dünya onun neşesiyle doldu. Akinca Hızır suyundan içip, tarihini dedi.... etti. Diyin ki bu çeşme Zemzem.... oldu. 1775.

16-Kırmızı Çeşme (Çeşme-i Sara)-(Afife Hatun)

Vani Efendi Mahallesi, Afife Çıkmazı Sokakta, dikdörtgen boyutlardaki çeşmenin sonraki onarımlarda oluşturulan yuvarlak kemerli bir nişi mevcuttur³³. Çeşmenin alınlık kısmında mermer üzerine yazılmış dört satırlık kitabe de:

من خیرات عقیفه خاتون زوجة
السید شیخ مصطفى الفندی
عمره الله تعالی بالسلامة
فی سنة ۱۱۹۲

Min hayrat-ı Afife Hatun Zevcet-i
Es Seyyit Şeyh Mustafa Efendi
Ammerehu Allahu Taâlâ b'is-selameti
sene 1192

Anlamı: Seyyid Şeyh Mustafa Efendi'nin -Allah ona esenlikle uzun ömür versin- eşi Afife Hatun'un hayratındandır. Yıl 1778

Kitabeden anlaşıldığına göre çeşme 1192 H.-1778 M. yılında Şeyh Mustafa'nın hanımı Afife Hatun adına yapılmıştır. Şeyh Mustafa, Şeyhler Medresesi'nin banisidir. Müftü Şeyh Mustafa Efendi Karabağlı Şemseddin Efendi'nin kızı Şerife Hatun'un parasıyla 1174 H. 1760–1761 M. yılında Şeyhler Camii'nin karşısındaki on iki odalı medreseyi yaptırmıştır³⁴.

33 Yurttaş- Özkan, 2002, s.125

34 Konyalı, 1960, s.257

Bu çeşme Şeyhler Medresesi'nden on sekiz yıl sonra yapılmıştır. Çeşmenin sağ tarafına yeni harflerle “İkinci bani H. Özsabri Bey’in hayratıdır. 1941” Bu yazıttan da çeşmenin Sabri Bey tarafından ihya edildiği anlaşılmaktadır. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Erzurum Evkafı Fihrist Defteri'nin 1812 numarasında Afife Hanımın bu çeşme için vakfettiği gelirler yer almaktadır³⁵.

17-Abdullah Paşa Çeşmesi (Emir Şeyh Camii Çeşmesi)

Tebriz Kapıda, Emir Şeyh Camii yanında, Erzurum'un tarihi çeşmelerinden biridir. Dikdörtgen boyutlarda ve sivri kemerli olarak kesme taştan yapılan çeşme, Emir Şeyh Camii'nin kuzey duvarının batı köşesine bitişiktir³⁶. Kemer köşeliğinde yer alan dört satırlık sülüs hatla yazılı kitabesine göre çeşme, Erzurum Valisi Hacı Abdullah Paşa tarafından yaptırılmıştır³⁷. Kitabesi 0.35 x 0.40 m. ölçülerinde olup, tarih bölümü ayrı bir mermer parça üzerine yazılmış ve kitabenin alt kısmına yerleştirilmiştir.

	<p>صاحب الخيرات والحسانات حلالا ارزروم والنيسى وزيرى نظر دولته الحاج عبدالله پاشا بسرا لله بالخير ما يشاء سنة ١٢٠٤</p>	<p>Sahib-ül-hayat-i vel-hase-nat hâlen Erzurum Valisi Vezir-i bi nezir devletlü el-hac Abdullah Paşa yessarallahu bil-hayri mâyeşâ sene 1204”</p>
--	--	---

Anlamı: “Hayır ve hasenat sahibi hâlen Erzurum Valisi, eşi bulunmaz vezir, devletli Hacı Abdullah Paşa yaptırmıştır. Allah, dilediği hayrı ona kolay kılsın” Çeşme 1204 H.- 1789 M. yılında yaptırılmıştır³⁸.

18-Cafer Ağa Çeşmesi

Ali Paşa Mahallesi, Kasım Paşa Sokak'ta bulunmaktadır. Sivri kemerli tek lüleli bir çeşmedir.

	<p>اقتدى جعفر چشمه ذلالى خدا اوکا ويرسين جنات كوئر سنة ١٢١٧</p>	<p>“Akıttı Cafer çeşme-i zülali Huda ona versin cenneti kevser Sene 1217”</p>
---	---	---

35 Konyalı, 1960, s.168

36 Yurttaş- Özkan, 2002, s.23

37 Konyalı, 1960, s.161-162

38 Konyalı, 1960, s.161-162

Anlamı: Çeşme-i Zülali Cafer akıttı. Allah ona Cennet'te kevseri nasip etsin. 1802. Cafer Ağa tarafından 1217 H.- 1802 M. tarihinde yaptırılmıştır.

19-Mehmed Emin Ağa (Saksoncubaşı) Çeşmesi

Yukarı Mumcu Mahallesinde, Yukarı Mumcu Camii müstemilatının doğu duvarına bitişiktir. Dikdörtgen boyutlarda ve yuvarlak kemerli bir nişe sahiptir³⁹.1220 H.-1805 M. yılında Muhammed Emin Ağa tarafından yaptırılmış, 1949 yılında Belediye tarafından onarılmıştır.

	<p>صاحب الخيرات سر سكسون درگاه عالی محمد امین آغا سنه ۱۲۲۰</p>	<p>Sahibül hayrat Ser Saksoniyy-î Dergâh-i Âli Mehmed Emin Ağa Sene 1220"</p>
---	--	---

Anlamı: Yüce Saksoniye Dergâhı başı hayır sahibi Mehmet Emin Ağa tarafından 1805 yılında yaptırılmıştır.

20-Mehdi Efendi Mahallesi (Hacı Ömer Ağa) Çeşmesi

Mehdi Efendi Mahallesi Dolanbaşı Sokak'ta bulunuyor. İkiyüzlü olarak yapılan çeşme, bir eski evin bahçe duvarı içindedir. Üzerinde beş satırlık kitabe bulunmaktadır⁴⁰. Çeşme üzerinde yer alan kitabeğe göre 1233 H.-1818 M. yılında Hacı Ömer Ağa tarafından yaptırılmıştır.

	<p>وسقيهم ربهم شربا طهورا صاحب الخيرات والحسنات سر سكسون الحاج عمر آغا سنه ۱۲۳۳</p>	<p>Vesekahum rabbuhum şe- raben tahura Sahibül hayrat vel hase- nat..... Ser sekson el-hac Ömer Ağa Sene 1233</p>
---	---	---

39 Yurttaş- Özkan, 2002, s.138

40 Yurttaş- Özkan, 2002, s.135

Anlamı: “*Rableri, onlara temiz içeceklerden içirdi*”⁴¹. Hayır ve hasenat sahibi Hacı Ömer Ağa'nın hayrıdır. Yıl 1818

21-Hüseyin Ağa Çeşmesi

Veyis Efendi Mahallesi, Gümüşlü Kümbet Sokakta, dikdörtgen blok hâlinde, arkasındaki bahçe duvarına bitişik olarak inşa edilen çeşme, kırmızı renkli kesme taştan inşa edilmiştir⁴².

Çeşme üzerinde mevcut olan 0.30 x 0.40 m. boyutlarındaki beş satırlık kitabesine göre Hüseyin Ağa 1239 H.-1823 M. yılında yeniden yaptırmış ve suyunu akıtmıştır. Çeşmenin arkasındaki mezarda çeşmeyi yaptıran Hüseyin Ağa metfundur.

Hüseyin Ağa olup bu hayra muvaffak
Yeniden eyledi bir çeşme ihya
Kabul eyle Hudâyâ sen bu hayrı
İçen atşâne olsun âfiyet
Sene 1239.

Anlamı: Bu hayra Hüseyin Ağa muvaffak olup, çeşme-i yeniden ihya etti. Ey Allah'ım sen bu hayrı kabul et ve içen susuzluğa afiyet olsun. Yıl 1823.

22-Dede Ağa Çeşmesi I

Daha önceleri Ali Paşa Mahallesi Hasır Garajı içerisinde ve Küçük Hammam karşısında bulunan çeşme, bu alanda yeni bir yapılanma nedeniyle kaldırılarak Yakutiye Medresesi bahçesine taşınmıştır. Çeşme dikdörtgen bir blok hâlinde sivri kemerli olarak düzenlenmiştir. Niş içerisinde büyük blok taşlar kullanılmış olup, çeşmenin suyu tek lüleden akıtılmıştır⁴³. Erzurum çeşmelerinin en tezyinatlı olanıdır. Çeşme üzerindeki kitabesine göre 1285 H.-1868 M. yılında Hacı Dede Ağa tarafından yaptırılmıştır. Talik hatla, dört satır hâlinde düzenlenen kitabe 0.40 x 0.29 m. ölçülerindedir.

41 Kur'an'ı Kerim'in İnsan suresi 21 ayeti: Üzerlerinde ince, yeşil ipeklî ve parlak atlastan elbiseler vardır. Gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirmiştir.

42 Yurtaş- Özkan, 2002, s.111

43 Yurtaş- Özkan, 2002, s.68

	<p>نائل فیض جوانمردی حلیمی دده آغا ایندی آنتا بو والا چشمه بی اول کلمیب رامرا کوش ایلمن تاریخ رنگین کلوب نوش ایدر بو چشمه دلجوود هر دم آب نایم ۱۲۸۵</p>	<p>“Nâil-i feyz-i civân-merdî Hâcı Dede Ağa Eyledi inşa bu vâlâ-çeşme- yi ol kâm-yâb Râmiz’a gûş eyleyen târîh-i rengînin gelüb Nûş eder bu çeşme-i dil-cûda her dem âb-ı nâm 1285”</p>
---	---	---

Anlamı: “Cömertlik feyzine nail olan Hacı Dede Ağa, O mutlu kişi, bu değerli çeşmeyi yaptırdı. Ey Ramiz, gelip bu güzel tarihi işiten, Her an bu güzel çeşmeden su iç. 1868”

Kitabenin son mısrasındaki bütün kelimelerin harf değerleri toplanınca 1285 rakamını vermektedir ki bu toplam, ebced hesabına göre çeşmenin yapı-
lış tarihine denktir. Böylece çeşmenin inşa tarihi hem rakamla hem de ebced
hesabıyla düşülmüştür.

23-Rauf Paşa Namazgâhı Çeşmesi

Yukarı Köşk Mahallesi’nde, Bahçe Sokak’ta bulunmaktadır. 1239 H.-1823
M. yılında Rauf Paşa tarafından yaptırılmıştır⁴⁴.

Namazgâh taşının güney yüzüne, namaz kılmak için gelenlerin abdest al-
malarını sağlamak, maksadıyla bir çeşme yapılmıştır. Çeşmenin önünde 0.09
m. kalınlığında kesme taştan yapılmış 0.45 x 0.69 x 2.10 m. ölçüsünde bir su
teknesi yapılmıştır. Tek lüleli olup, tunçtan yapılan lülesi sonradan değiştiril-
miştir. Çeşme lülesinin de bulunduğu taşın güney yüzü de kuzey yüzü gibi
zengin bir süslemeye sahiptir. Taşın ön yüzünde:

	<p>کلمه داخل علیها زکریا المحراب سنه ۱۲۳۹</p>	<p>Küllema dehale aleyha Zekeriyya’l-mihrab Sene 1239</p>
---	---	---

Taşın arka yüzünde:

44 Konyalı, 1960, s.437; Bayburtluoğlu - Özkarcı, 1992, s.257-271

منبع الخير اصف ثانی رؤف باشا انك
مقسم لطفندن الذى مزرع اميد ما
ايتدى احيا بو مكانى سوپلدم تاريخ نطف
فى سبيل الله ويرصو بچشمه كل ايج دانما
سنه ۱۲۳۹

Menba' u'l-hayr asaf-ı sani
Rauf Paşa anın
Maskem-i lütfundan aldı
mezra' ümmid-i ma
Etdi ihya bu mekanı söyle-
dim tarih-i Nazif
Fi sebili'llah verir su çeş-
me gel iç daima
Sene 1239

24-Akif Ağa Çeşmesi

Ulu Cami'nin kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır. Erzurum Büyükşehir Belediyesi tarafından 2002 yılında buraya yerleştirilmiştir. Üzerinde üç satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabesinden hayır ve hasenat sahibi Canbaz Akif Ağa'nın hayratı olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Tarih kısmı 1300 H. 1883 M olarak okunmuş ancak üç rakamı net olarak seçilememektedir.

Maaşaallah
Sahibül hayrat vel hasenat
Canbaz Akif Ağa'nın hayratıdır
1300 ?

25-Hacı Kurban Çeşmesi I

Hasanı Basri Mahallesi, Hacı Kurban Sokak'ta bulunmaktadır. Üzerinde beş satırlık kitabesi bulunan çeşme bir apartman girişinde bulunmaktadır. Çeşme üzerinde bulunan kitabede iki tarih bulunmaktadır. Bunlardan birinde 1258 H.-1842 M. tarihi okunurken, diğesinde 1281H.- 1864 M. tarihi okunmaktadır. Buna tarihlere göre çeşme 1842 yılında yaptırılmış, 1864 yılında ise onarılmış olmalıdır. Kitabenin metin kısmı bozuk bir yazı ile yazıldığından tam olarak okunamamıştır. Okunabilen kısımlarında şunlar yazılıdır:

Ahmed Paşa ?

.....
Kurban Ağa'nın hayratı

Sene 1258

Sene 1281

26-Hafız eşmesi

Yeğen Ağa Mahallesi, Cirit Sokak'ta bulunmaktadır. Basık sivri kemerli bir nişe sahip olan çeşmenin kemeri, iki büyük blok taş üzerine oturmaktadır. eşme üstünde yer alan kitabede 1300 H.-M 1883 M. tarihi yer almaktadır.

"Hafız eşmesi H.1300"

27-Tahsin Bey eşmesi

Kasım Paşa Mahallesi, Cami Sokak'ta yer almaktadır. 1301 H.-1883 M. tarihinde Tahsin Bey tarafından yaptırılmıştır. eşme üzerindeki kitabe de:

حاجی جولی زاده

تحسین بك خیراتی

سنه ۱۳۰۱

Hacı ulluzade
Tahsin Bey hayratı
sene 1301

Anlamı:1883 yılında Hacı ulluzâde Tahsin Bey'in hayratıdır. Dikdörtgen boyutlarda düzenlenmiş ve sivri kemerli bir nişe sahiptir.

28-Hafız Hamza eşmesi

Ali Paşa Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kareye yakın bir blok şeklinde olan çeşme, sivri kemerli bir nişe sahiptir. eşme üzerinde yer alan kitabede 1949 yılında onarıldığı belirtilmektedir.

	<p>ابتدى تعمير بونو چشمه بي حافظ حمزه في غرة مهرم سنه ٩٤٩</p>	<p>Etti tamir bunu çeşmeyi Hafız Hamza fi ğurre Muharrem sene 949</p>
---	---	---

Anlamı: Bu çeşmeyi Hafız Hamza 1949 yılının Muharrem ayının ortalarında tamir etti.

29-Halıcı Çeşmesi

Palandöken Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Basit ve küçük ölçülerde düzenlenmiş yuvarlak kemerli nişe sahip bir çeşmedir.⁴⁵ Çeşme üzerinde yer alan kitabede çeşmenin adının da verilmiş olması pek karşılaşılmayan bir uygulamadır. Bu nedenle Halıcı Çeşmesi'nin ayrı bir yeri vardır. Dört satır hâlindeki yapım kitabesi şöyledir:

	<p>حالیچی چشمه سی صاحب الخیرات والחסنات حاجی احمد الفندی اوغلی حاجی محمد حالیچی سنه ٩٥٠</p>	<p>Halıcı Çeşmesi Sahibül hayrat vel hasenat Hacı Ahmet Efendi oğlu Hacı Mehmet Halıcı sene 950</p>
--	---	---

Anlamı: Halıcı Çeşmesi, hayır ve hasenat sahibi Hacı Ahmet Efendi oğlu Hacı Mehmet Halıcı tarafından 1950 yılında yaptırılmıştır.

30-Taşhan

Rüstem Paşa Kervansarayı içerisinde bulunmaktadır. Buraya sonradan yerleştirilmiştir. Dikdörtgen boyutlardaki çeşme, avlunun ortasında havuzun önüne yerleştirilmiştir. Üzerindeki kitabenin anlamı: “Maslakında daima zem-zem suyu olsun. Bana Hz. Muhammed Mustafa (SAV) havzı kevser suyundan içirsin. 1797-98”⁴⁶.

45 Yurttaş- Özkan, 2002, s.107.

46 Yurttaş- Özkan, 2002, s.202.

	<p>مصلقنده دائما اولسون آب زمزم ای صفا ایچوره حوصی کونردن بن ه اول محمد مصطفی سنه ۱۲۱۲ فی غره ذی الحججه</p>	<p>Maslakında daima olsun Abı zezem ey safa İçüre havzı kevserden Bana ol Muhammed Mus- tafa Sene 1212 Fi ğurre zilhicce</p>
---	---	--

31- Veyis Efendi Çeşmesi II

Veyis Efendi Mahallesi, Sergender Sokak'ta Bir evin duvarına bitişik olarak yapılan çeşme dikdörtgen boyutlarda ve sivri kemerli olarak inşa edilen çeşme⁴⁷, son zamanlarda ortadan kaldırılmıştır. Çeşme alınlığında yer alan kitabeye göre 1330 H.-1912 M. yılında yaptırılmıştır.

	<p>چشمه باهدی ذوقو خیرینه صو ایچنلر مست اولور.....سیرینه تاریخی هجری سنه ۱۳۳۰</p>	<p>“Çeşmeyi yaptı zevku hayrına Su içenler mest olur sırrına Tarihi H. Sene 1330”</p>
---	---	--

Anlamı: Çeşme yaptı.....hayrına, Su içenler mest olur.... sırrına Tarihi Yıl 1912

32-Osman Ağa (Komser)⁴⁸ Çeşmesi

Kavak Mahallesi, Musalla Sokak'ta Kavak Camii güneyinde yer almaktadır. Dikdörtgen boyutlarda, yuvarlak kemerli olarak yapılmıştır⁴⁹. Üzerindeki kitabe:

	<p>۱۰۸۸ قبول ابدوب الهی ایله احسان عجب یرنده خیرات اتدی عثمان</p>	<p>1088 Kabul edüp İlâhî eyle ih- san, Acep yerinde hayrat etti Osman.</p>
---	---	--

Anlamı: Osman ne güzel, yerinde bir hayır yaptı. Ey Allah'ım sen kabul edip yardım et-1677 Osman adında biri tarafından 1088 H.- 1677 M. yılında yaptırılan çeşme 1977 yılında onarılmıştır. Orijinal kitabesi bugün mevcut

47 Yurttaş- Özkan, 2002, s.172.

48 Konyalı'da bu çeşme “Komser Çeşmesi” olarak adlandırılmaktadır. s.167

49 Yurttaş- Özkan, 2002, s.152

değildir. Kitabenin yerine 1977’de Belediye tarafından mermer üzerine eski kitabedeki ibare yazılıp, kitabenin yerine konmuştur.

Erzurum şehir merkezinde mevcut olan 179 çeşmeden 37’si üzerinde kitabe yer almaktadır. Çeşmeler, Osmanlı dönemine ait eserlerdir. 37 çeşmeden 5 çeşme Çeteci Abdullah Paşa’nın çeşmesi olup, beş çeşme üzerinde de aynı kitabe yazıldığı için sadece bir çeşme kitabesine katalogda yer verilmiş, ancak diğerleri değerlendirmeye dâhil edilmiştir. Erzurum çeşmelerinden:

16. yüzyıla ait 1 çeşme

17. yüzyıla ait 9 çeşme

18. yüzyıla ait 10 çeşme

19. yüzyıla ait 11 çeşme

20. yüzyıla ait 6 çeşme bulunmaktadır.

Çeşme kitabelerinin 35’i sülüs 2’si talik hatla yazılmıştır.

Kitabelerin 26’sı mermer, 11’i taş üzerine yazılmıştır.

10 çeşmenin kitabesinde “Sahibül hayrat vel hasenat” yazılıdır.

31 çeşme kitabesinde yaptıranın ismi kaydedilmiştir

17 kitabede meslekler yazılmıştır (3 Vali- 2 Vezir-3 Müftü-9 Ağa)

37 kitabeden 16 kitabede dua, 2 kitabede ayet yazılmıştır.

13 kitabede ebced hesabıyla tarih düşülmüştür.

37 kitabenin 30’u yapım kitabesi, 7’si tamir kitabesidir

Kesme taş malzeme ile inşa edilmiş olan Erzurum çeşmeleri sade düzenlenmiş su yapılarıdır. Çeşmelerin bazılarında en üst kısımda profilli bir saçak, bazılarında ise çeşme semeri yer almaktadır. Erzurum çeşmelerinin büyük çoğunluğu bir yapı veya bahçe duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Çeşmelerin çoğu bezemesiz olup 7 çeşmede süsleme görülmektedir. Çifte Minareli Medrese’nin cephesinde bulunan XIII. yüzyıl sonları XIV. yüzyıl başlarına ait olan çeşme, Anadolu Selçuklu dönemi cephe çeşmeleri içerisinde güzel örneklerden biridir. Erzurum’da bulunan Osmanlı döneminin en eski çeşmesini sıra çeşmelerin de temsilcisi olan Şabahane Çeşmeleri oluşturmaktadır.

Kaynakça

- AYTÖRE, A., “Türklerde Su Mimarisi”, *I. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Tebliğler*, Ankara, 1962, s. 45- 49.
- BAYBURTLUOĞLU, Z.-ÖZKARCI,M., “Erzurum’da Az Bilinen Bir Köşk ve Namazgâhi”, *Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, S.20, Erzurum, 1992, s.257-292
- C. E. ARSEVEN, “Çeşme” Mad., *Sanat Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, 1983.
- DENKTAŞ M., *Kayseri Çeşmeleri*,Kayseri,1987.
- EYİCE, S., “İstanbul” Mad., *İslam Ansiklopedisi*, C. V-II, İstanbul, 1968.
- KONYALI, İ.H., *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul,1960
- ÖDEKAN, A., “Çeşmeler” Mad. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1994.
- ÖDEKAN, A., “Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme”, *Semavi Eyice’ye Armağan*, İstanbul Yazıları, İstanbul, 1992, s. 281-297.
- ÖNGE, Y., *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, Ankara, 1997.
- YURTTAŞ H.- ÖZKAN H., *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları*,Erzurum,2002.
- YURTTAŞ, H.- ÖZKAN, H.- KÖŞKLÜ, Z., vd., *Yolların, Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir ERZURUM*, Erzurum, 2008.
- YURTTAŞ, H., *XVIII.Yüzyıl Vakfiyelerinde Erzurum ve Bir Vakfiye Örneği*, Erzurum,2001.